

HELENA VÁLKOVÁ, JANA HULMÁKOVÁ

**PRZESTĘPCZOŚĆ
I REFORMY WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI
W „NOWYCH PAŃSTWACH
ŚRODKOWOEUROPEJSKICH”
NA PRZYKŁADZIE CZECH**

1. WPROWADZENIE

U podstaw prawie każdej kluczowej reformy, także reformy wymiaru sprawiedliwości, leżą zmiany sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej oraz zmiana systemów wartości, która prędzej czy później następuje. Taką interpretację można również znaleźć w dziedzinie prawa karnego, które zazwyczaj reaguje na zmianę uwarunkowań społecznych z pewnym opóźnieniem z wyjątkiem sytuacji, gdy następuje przetrwanie ciągłości politycznej - wówczas jego reakcja jest szybka i zdecydowana. Taką właśnie sytuację wprowadziły przemiany w „nowych środkowoeuropejskich” byłych państwach socjalistycznych po 1989 r., czyli w Polsce, Czechach, na Węgrzech, Słowacji i Słowenii (około 63 mln mieszkańców). Mimo identycznych okoliczności każde z tych państw podążyło własną ścieżką w dziedzinie reform prawa karnego, odzwierciedlając w ten sposób specyfikę przemian społecznych i kulturowych, ale także istniejących - bardziej lub mniej wyraźnych - nacisków politycznych w polityce karnej. Jest to jedną z przyczyn trudności w określeniu charakterystycznych problemów wymiaru sprawiedliwości i odpowiednich reform ustawodawstwa karnego wspólnych dla wszystkich „nowych państw środkowoeuropejskich”. Niemniej jednak można odnaleźć kilka cech wspólnych, a sam rozwój przestępczości po 1989 r., który wyróżnił się dramatyczną eskalacją liczby przestępstw w całej postkomunistycznej Europie Środkowej i Wschodniej, z pewnością zalicza się do najważniejszych z nich. Opisany w dalszej części przykład Czech bardzo dobrze to pokazuje.

Już same reakcje karne i polityczne prowadzące do reformy prawa karnego wykazują zupełnie odmienne formy (na przykład w Czechach położono nacisk na reformę systemu prawa karnego pod kątem nieletnich, natomiast na Słowacji nie istnieje specjalna ustawa w sprawie wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, ale panuje prawo „do trzech razy sztuka i odpadasz”; odmienne podejście do rosnącej przestępczości związanej z narkotykami wykazują Czechy i Polska - por. Krajewski 2003). To

zresztą kolejny powód, dla którego zajmujemy się „tylko” przemianami, jakie zaszły w ciągu ostatnich 15 lat w Czechach, nie aspirując do wyciągnięcia wniosków na temat pozostałych „nowych państw środkowoeuropejskich”.

2. PRZEMIANY PRZESTĘPCZOŚCI W CZECHACH PO 1989 ROKU

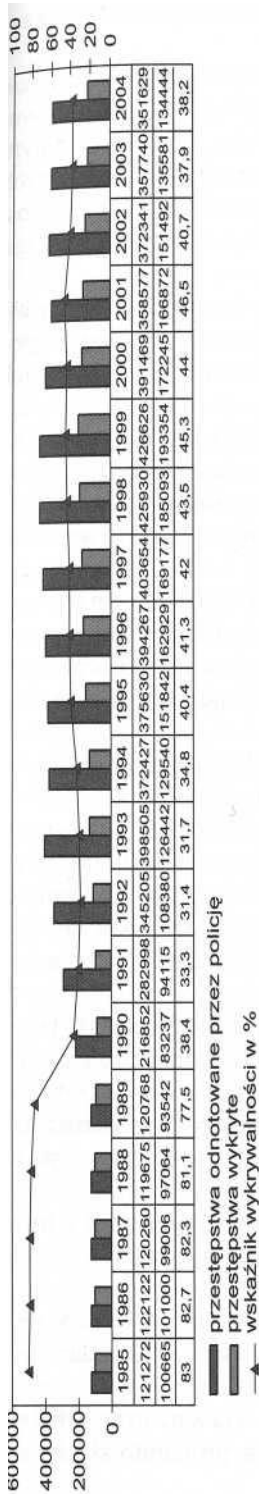
Przemiany społeczne, które zaszły w Czechach po 1989 r., znalazły wyraźne odzwierciedlenie w zmianach dotyczących rejestrowanej przestępczości i wskaźników wykrywalności w pierwszej połowie lat 90. Na wykresie 1 można zauważyć, że przed 1989 r. liczba zarejestrowanych przestępstw utrzymywała się na dość stabilnym poziomie. Oscylowała średnio wokół 120 820 przestępstw odnotowywanych co roku. Po 1989 r. nastąpił dość gwałtowny wzrost liczby przestępstw rejestrowanych przez policję, który osiągnął szczytową wartość w 1993 r. W 1994 r. zaobserwowano spadek tej liczby, a od 1995 r. ponownie wzrost, który trwał aż do roku 1999, gdy osiągnęła ona maksimum i zaczęła umiarkowanie spadać. W latach 2000-2001 sięgnęła poziomu niższego niż w 1993 r. Dynamika przestępczości w tym okresie zasadniczo podążała za wspomnianym wyżej trendem (zob. wykres 2). W 2002 r. znów zaobserwowano niewielki wzrost, a w 2003 r. spadek do 357 740 przestępstw, po czym w 2004 r. - dalszy spadek do 351 629 zarejestrowanych czynów karalnych, a więc do poziomu najniższego od 1993 r. Na podstawie statystyk policyjnych możemy wysnuć wniosek, że po szybkim wzroście liczby zarejestrowanych przestępstw w latach 1990-1993 sytuacja ustabilizowała się w drugiej połowie lat 90., a od 2000 r. liczba zarejestrowanych czynów karalnych stopniowo się zmniejsza.

Z kolei wskaźnik wykrywalności tych przestępstw (zob. wykres 1) utrzymywał się na względnie stałym poziomie, średnio około 82% w latach 1985-1988, po 1989 r. znacznie spadł, a swój minimalny poziom uzyskał w 1992 r. (31,4%). Później nastąpił bardzo powolny wzrost, a już od drugiej połowy lat 90. wskaźnik ten utrzymywał się średnio w granicach 43%, nie spadając w tym okresie poniżej wartości 40%. W ten sposób doszło do kolejnego zbliżenia się wskaźników wykrywalności w państwach sąsiadujących¹. W 2001 r. wskaźnik wykrywalności przestępstw był najwyższy od 1989 r. i wyniósł 46,5%, w 2002 r. nastąpił spadek o 6% w stosunku do roku poprzedniego, a w 2004 r. wskaźnik ten znów wyniósł 38,2%. Wskaźnik wykrywalności w badanym okresie w Czechach może różnić się zależnie od rodzaju przestępstw i regionu geograficznego.

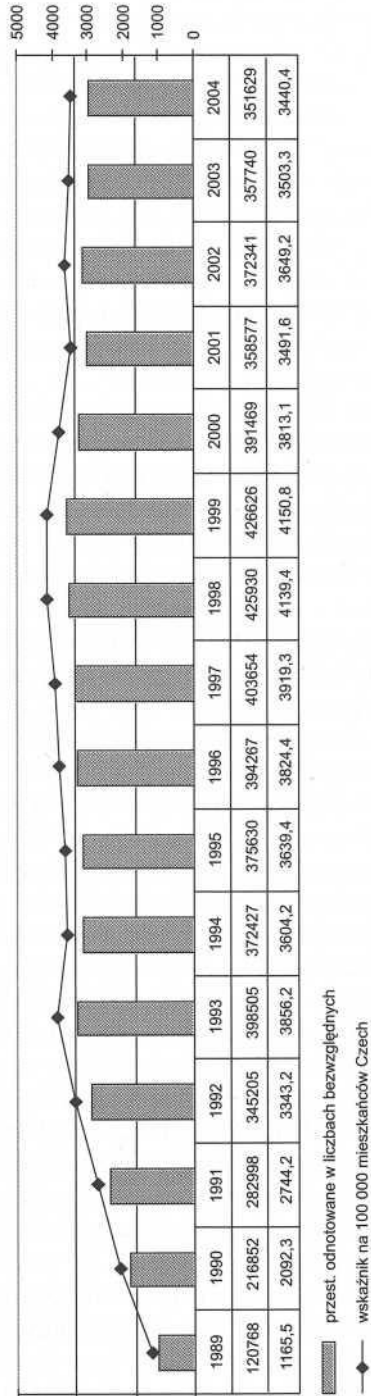
Chcąc wyjaśnić opisane powyżej zmiany liczby zarejestrowanych przestępstw i wskaźnika wykrywalności przestępstw, musimy rozważyć kilka czynników.

Szybki wzrost zarejestrowanej przestępczości do roku 1993, który nastąpił pomimo istnienia czynników działających lub mogących działać w przeciwnym kierunku - szczególnie dekryminalizacji polegającej na zniesieniu lub zmianie niektórych definicji czynów przestępczych, takich jak np. pasożytnictwo, spekulacja itp., potem zniesienie ustawy o wykroczeniach, w której serię czynów określanych w niej jako wykroczenia przestano uznawać za karalne lub na przykład spadek sku-

¹ Na przykład w 2001 r. średni wskaźnik wykrywalności wynosił 46,5% w Czechach, 53,1% w Niemczech, 42,8% w Polsce, 54,6% w Słowacji, za: Marešova 2002, s. 10.

Wykres 1. Kształtowanie się liczby przestępstw odnotowanych i wykrytych przez policję w Czechach w latach 1985-2004
 Źródło: Przeglądy statystyczne wybranych czynów karalnych, Czeskie Prezydium Policji, 1985-2004.

Wykres 2. Kształtowanie się liczby odnotowanych przestępstw w Czechach w latach 1989-2004
 Źródło: Przeglądy statystyczne wybranych czynów karalnych, Czeskie Prezydium Policji, 1989-2004.

Dane statystyczne na temat struktury wiekowej populacji wg stanu na dzień 31.12 odpowiedniego roku. Roczniki statystyczne Republiki Czeskiej, Czeski Urząd Statystyczny, 1990-2005.

teczności policji. Następujące aspekty mogą stanowić potencjalne wytłumaczenie za-
interesowania samą działalnością przestępczą:

- przemiana z ustroju totalitarnego w wolne społeczeństwo - wiąże się to, poza wieloma pozytywnymi aspektami dotyczącymi szczególnie propagowania podstawowych praw człowieka i swobód obywatelskich, również z istotnym ograniczeniem kontroli i możliwości interwencji w prawa jednostki, oficjalnych instytucji odpowiedzialnych za kontrolę przestępczości co przełożyło się na wzrost przestępczości rejestrowanej w Czechach w porównaniu do poziomu notowanego w rozwiniętych państwach demokratycznych;
- rozwój gospodarki rynkowej - i związany z nim wzrost różnic pomiędzy bogatymi a biednymi oraz rozbieżności w zakresie możliwości pomiędzy społecznie uznawanymi celami a zdolnością części społeczeństwa do osiągnięcia ich sposobami zgodnymi z prawem;
- długotrwałe wypaczenie wartości u obywateli państwa totalitarnego (Osmančík, Karabec 1998, s. 131) - przejawiające się znacznym osłabieniem poszanowania mienia innych osób, gdy wszystko należy do wszystkich, a jednocześnie do nikogo; sytuację tę dobrze opisuje popularne powiedzenie: „Ten, kto nie kradnie, okrada własną rodzinę”;
- otwarcie granic, migracja - polegające na znaczącym ograniczeniu kontroli przemieszczania się obywateli czeskich, ale także cudzoziemców na terytorium Czech, gdy państwo staje się nie tylko krajem tranzytowym, lecz także docelowym niektórych rodzajów przestępstw (związanych np. z narkobiznesem zorganizowanych grup przestępczych);
- wpływ demograficzny (Novotný 2001, s. 4) - wejście roczników wyżu demograficznego z lat 70. w wiek młodzieńczy i wczesną dorosłość;
- amnestia prezydencka w latach 1989 i 1990 - szeroko zakrojona amnestia i uwolnienie w związku z nią dużej liczby więźniów w tych latach uznawane są przez niektórych autorów (Kuchta i in. 1993, s. 62) za istotny czynnik wzrostu przestępczości. Aby jednak zweryfikować wpływ tego czynnika na omawiane zjawisko, należałoby przeprowadzić badania kryminologiczne, których jeszcze nikt się dotąd nie podjął.
- problemy porównywalności z oficjalnymi statystykami instytucji kontroli przestępczości sprzed 1989 r. - powstaje pytanie, czy i w jakim stopniu dane statystyczne zostały wypaczone w imię politycznego interesu polegającego na przedstawianiu niskiego poziomu przestępczości w państwach socjalistycznych, np. przez nieuwzględnienie wszystkich odnotowanych czynów przestępczych (Rada Europy/CDPC 2000, s. 63).

Poza wymienionymi powyżej czynnikami następujące aspekty mogły mieć z kolei wpływ na znaczący spadek wskaźnika wykrywalności przestępstw w tym okresie:

- destabilizacja organów śledczych, prokuratorskich i sądowych
 - z powodu istotnych zmian personalnych, zmian metod pracy, ustawodawstwa w tym zakresie itp.;
- niechęć obywateli do zgłaszania przestępstw i ujawniania sprawców - związana z brakiem zaufania do organów śledczych, prokuratorskich i sądowych oraz niechęcią do współpracy z nimi;

- wady i niestabilność przepisów - których dowodzą częste zmiany ustawodawstwa;
- ograniczona wydajność organów śledczych, prokuratorskich i sądowych - głównie związana z rosnącą liczbą rejestrowanych przestępstw. Należy bowiem pamiętać, że w porównaniu do 1989 r. liczba przestępstw potroiła się w 1993 r., w 1999 r. była trzyipółkrotnie wyższa, a obecnie (2004) znów jest trzy razy wyższa.

Względnie ustabilizowany poziom rejestrowanej przestępczości po 1994 r. można wytłumaczyć przede wszystkim stopniowym stabilizowaniem się całego społeczeństwa, w tym funkcjonowania organów śledczych, prokuratorskich i sądowych, oraz poprawą relacji pomiędzy społeczeństwem a tymi instytucjami. Niewielki spadek liczby zarejestrowanych przestępstw w 1994 r. mógł także wynikać ze zmian w prawie karnym, zgodnie z którymi górną granicę znikomości szkody podniesiono z 1 tys. do 2 tys. koron czeskich (Marešová 1995, s. 5). Z tego samego powodu (podniesienie górnej granicy znikomości szkody z 2 tys. do 5 tys. koron) w 2000 r. spodziewano się spadku liczby zarejestrowanych czynów karalnych, szczególnie w zakresie przestępstw przeciwko mieniu, które stanowią duży odsetek wśród przestępstw ogółem. Tak się jednak nie stało, a wręcz można zauważyć w 2002 r. niewielki wzrost liczby odnotowanych przestępstw, w tym przeciwko mieniu. Można to wytłumaczyć po pierwsze faktem, że gdyby taka zmiana ustawodawcza nie została wprowadzona, wzrost przestępczości byłby jeszcze większy. Po drugie, nawet w latach wcześniejszych udział przestępstw, w których podleganie karze zależało wyłącznie od wartości szkody pomiędzy 2 tys. a 5 tys. koron, stanowił niewielki odsetek przestępstw ogółem głównie dlatego, że kwoty te i tak nie odpowiadały sytuacji cenowej ostatnich lat. Jednak w latach 2003 i 2004 możemy zaobserwować - nawet w porównaniu do 2001 r. - spadek liczby zarejestrowanych czynów karalnych, w tym również liczby przestępstw przeciwko mieniu.

Przy interpretacji danych statystycznych należy także uwzględnić fakt, że po dekryminalizacji z początku lat 90. wprowadzono również zmiany w prawie karnym przez sklasyfikowanie czynów nieuznawanych wcześniej za karalne jako podlegające karze w odniesieniu do przestępstw gospodarczych lub przeciwko mieniu, narkotyków, przestępczości zorganizowanej czy ochrony środowiska w wyniku ogólnych przemian naszego systemu prawnego i w związku z negatywnymi zjawiskami społecznymi.

Analiza dynamiki wybranych zarejestrowanych przestępstw (zob. tabela 1) w latach 1995-2004 pozwala stwierdzić, że w badanym okresie nie nastąpiły znaczące zmiany liczby poważnych czynów karalnych. Odnośnie do zabójstw w 1997 r. i głównie w 1998 r. można zauważyć wyraźniejszy wzrost, a z kolei w ostatnich trzech latach - spadek liczby zabójstw. Bardziej znaczący wzrost w porównaniu do lat poprzednich obserwuje się w przypadku napadów rabunkowych w latach 2002 i 2004. Liczba przestępstw przeciwko mieniu stopniowo spada od 1999 r., przy czym spadek ten pogłębił się w ostatnich czterech latach. Liczba przestępstw związanych z wypadkami w ruchu drogowym najbardziej wzrosła w 2002 roku.

Tabela 1. Wybrane przestępstwa zarejestrowane przez policję w Czechach w latach 1995-2004

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Zabójstwo § 219	277	267	291	313	265	279	234	234	232	227
Napad rabunkowy § 234	3978	4281	4751	4306	4817	4699	4372	5468	5508	6107
Celowe uszkodzenie ciała § 221 i § 222	8007	7787	7654	7943	7390	7194	7065	7321	6853	7183
Zgwałcenie § 241	726	678	655	675	634	500	562	653	646	687
Przestępstwa przeciwko mieniu	289 002	301 727	304 039	314 249	306 351	284 295	255 897	256 308	253 372	243 808
Spowodowanie wypadku w ruchu drogowym	6906	6853	7110	6762	6176	6100	6175	7549	6400	6242

Źródło: Przegląd statystyczny wybranych czynów karalnych, Prezydium Policji RC, 1995-2004.

Jeżeli przyjrzymy się strukturze przestępczości w Czechach² z punktu widzenia różnych rodzajów przestępstw, to zauważymy, że znaczną jej część stanowią przestępstwa przeciwko mieniu (prawie 70%), wśród których największy udział mają kradzieże (około 93%), z kolei spośród przestępstw z użyciem przemocy najczęstszymi są napady rabunkowe (prawie 26%), z drugiej strony zabójstwa stanowią około 1% przestępstw z użyciem przemocy.

Wykres 3. Struktura zarejestrowanych przestępstw w 2004 r. według rodzajów przestępstw

Źródło: Przegląd statystyczny wybranych czynów karalnych, Prezydium Policji RC.
http://www.mvcr.cz/statistiky/krim_stat/2004/index.html

Należy dodać, że struktura przestępczości po 1989 r. nie różni się znacznie od tej przedstawionej na wykresie 3. Jednak w tym okresie, z wyjątkiem roku 2003, możemy zauważyć pewien spadek udziału przestępstw przeciwko mieniu na rzecz przestępczości gospodarczej.

Jeśli spojrzymy na strukturę populacji sprawców pod względem płci, można zauważyć udział kobiet w przestępczości jest znacznie mniejszy niż mężczyzn, ale w badanym okresie następował jego ciągły wzrost do około 12% w ostatnich latach (w przeszłości udział ten w ujęciu długofalowym wyniósł 8-9%).

² Dane czeskiego Prezydium Policji wykorzystano - o ile nie wskazano inaczej - do opisu struktury przestępczości i sprawców według indywidualnych kryteriów.

Jeśli chodzi o podział wiekowy sprawców, według statystyk policyjnych, ponad połowa podejrzanych nie ukończyła jeszcze 30. roku życia. Pod względem liczby przestępstw popełnionych przez sprawców nieletnich, tzn. w wieku 15, 16 i 17 lat, można zaobserwować po latach 1991-1994, gdy udział ich sięgnął 17%, znaczący spadek. Od 1999 r. odsetek takich przestępstw nie przekracza 8% (w latach 2002 i 2003 spadł do 7,2, a w 2004 r. nawet do 5,9). Odsetek przestępstw popełnionych przez dzieci poniżej 15. roku życia rósł, z wyjątkiem 1994 r., jednak nie tak dramatycznie jak w grupie nieletnich sprawców. W latach 1991-1999 odsetek ten oscylował pomiędzy 6,2 a 7,4. Jednak po 1998 r. wykazywał tendencję spadkową i w 2002 r. osiągnął poziom poniżej 4, a więc niższy niż w 1990 r. W 2003 r. jego wartość wyniosła zaledwie 3,5, a w 2004 r. nawet 2,4.

Jeśli chodzi o strukturę populacji sprawców pod względem narodowościowym, możliwe było zaobserwowanie wzrostu udziału cudzoziemców w liczbie podejrzanych w 1994 r. (6,6%), po czym nastąpił stopniowy spadek, a w latach 2001-2004 ich udział w liczbie podejrzanych sprawców wyniósł 5%-5,9%.

Patrząc przez pryzmat geograficznego rozmieszczenia przestępczości, Praga należy do długotrwale narażonych na nią miejsc, a najniższy wskaźnik odnotowywany jest na Wysoczyźnie (Vysočina), która stanowi jeden z najbiedniejszych regionów czeskich.

Tabela 2. Rozkład przestępczości w poszczególnych regionach w 2002 r.

Region	Liczba czynów karalnych na 1 tys. mieszkańców	Region	Liczba czynów karalnych na 1 tys. mieszkańców
Miasto stołeczne Praga	87,10	kralowohradecki (Královéhradecký)	24,23
środkowoczeski (Středočeský)	37,80	pardubicki (Pardubický)	22,19
południowoczeski (Jihočeský)	26,05	Wysoczyzna (Vysočina)	17,23
pilzneński (Plzeňský)	29,16	południowomorawski (Jihomoravský)	31,26
karlowarski (Karlovarský)	36,64	olomuniecki (Olomoucký)	25,79
uściański (Ústecký)	38,08	zliński (Zlínský)	20,92
liberecki [Liberecký]	38,27	morawsko-śląski (Moravskoslezský)	29,52
Czechy ogółem		36,27	

Źródło: Baloun 2003, s. 22.

3. REFLEKSJE O POLITYCE KARNEJ W ZWIĄZKU Z REFORMAMI PRAWA KARNEGO

Reforma prawa karnego jako istotnego narzędzia społecznej kontroli nad przestępczością należy do najważniejszych zadań polityki karnej. Z jednej strony podejmowane są wysiłki zmierzające do uznania za przestępstwo niektórych szkodliwych społecznie czynów, ponieważ społeczeństwo przykłada większą wagę niż kiedyś do ochrony szczególnych obszarów relacji społecznych (na przykład w ostatnich 15 latach następujące czyny uznano za przestępstwa: nieprzyzwoite i gorszące obchodzenie się

ze szczątkami ludzkimi, znęcanie się nad zwierzętami, nakłanianie do odbycia stosunku seksualnego, przemoc domowa) lub istniejące narzędzia pozakodeksowe zawiodyły i nastąpiła niebezpieczna eskalacja tych niepożądanych czynów (w Czechach odnosi się to do oszustw kredytowych, uprzywilejowywania wierzycieli, skrajnego zadłużenia i innych naruszeń prawa o charakterze gospodarczym i związanych z mieniem). Jednak w niektórych przypadkach za przestępstwa uznawane są czyny, w odniesieniu do których represje karne pozostają dyskusyjne, ponieważ nie nastąpiło znaczące pogwałcenie standardów, które wymagałoby zastosowania prawa karnego - na przykład samo posiadanie narkotyków w ilości większej niż mała (co jest bliskie uznania samego zażywania narkotyków za przestępstwo) lub zniszczenie mienia przez pomalowanie farbą lub sprayem (tzw. graffiti). Na podstawie okoliczności, w których wprowadzona została określona nowela do prawa karnego, można wysnuć wniosek, że zmiana taka stanowiła odzwierciedlenie zorientowanej populistycznie polityki karnej.

Tendencja przeciwna, czyli dekryminalizacja czynów poprzednio zakazanych pod groźbą sankcji karnych, jest z kolei konsekwencją utraty zainteresowania społeczeństwa ich ściganiem. Taka sytuacja zwykle łączy się ze społeczną i polityczną zmianą ustroju - w Czechach była to dekryminalizacja czynów, które przed 1989 r. były kwalifikowane jako wywrotowe, np. działalność wywrotowa przeciwko republice albo jej bezprawne opuszczenie. Kolejnym przykładem może być rozwój gospodarczy w społeczeństwie, który doprowadził do wzrostu górnej granicy znikomości szkody z 2 tys. do 5 tys. koron czeskich jako kryterium odróżniającego wykroczenie od przestępstwa.

Innym obiektem zainteresowania polityki karnej jest na szczeblu legislacyjnym system sankcji, w ramach którego mogą nastąpić zmiany albo w kierunku liberalizacji kar i środków karnych w drodze interwencji w polityce karnej - w Czechach przez wprowadzenie nowych alternatywnych sankcji, takich jak nakaz wykonania prac społecznych, probacja itp. - albo zaostrzenia represji karnych, na przykład przez surowsze karanie przestępstw popełnionych w ramach porozumienia przestępczego.

Środki polityki karnej mogą także koncentrować się na zmianie limitów wiekowych odpowiedzialności karnej oraz na ustanowieniu nowych uprzywilejowanych grup wiekowych. Uchwaleniem Ustawy w sprawie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich w 2003 r. w Czechach ustanowiono nową kategorię dzieci powyżej 15. roku życia o szczególnej odpowiedzialności za czyny niezgodne z prawem.

Z drugiej strony zadaniem polityki karnej nadal jest identyfikowanie bieżącej sytuacji konsensusu społecznego opartego na podstawowych zasadach prawnych i politycznych spełniających funkcję stabilizującą, szczególnie w okresie częstych zmian legislacyjnych. Logiczny element tego zadania stanowi formułowanie pewnych elementów niezmiennych w polityce karnej, które mają wpływ na ustawodawstwo karne i jego stosowanie w praktyce w perspektywie długoterminowej, takich jak adekwatność wyroków, odpowiedzialność za winę, równość wobec prawa, zakaz stosowania kar okrutnych i upokarzających, kary śmierci itp., ale nawet te wyroki są uwarunkowane historycznie i społecznie. Niemniej jednak, gdyby owe stałe zasady państwa prawa były zmieniane w krótkich odstępach czasu bez kontroli, to prędzej czy później doszłoby do zaburzenia systemu prawa karnego i następującej po nim dezintegracji, która mogłaby łatwo pojawić się w „nowych państwach środkowoeuropejskich” (Musil 1998, s. 4).

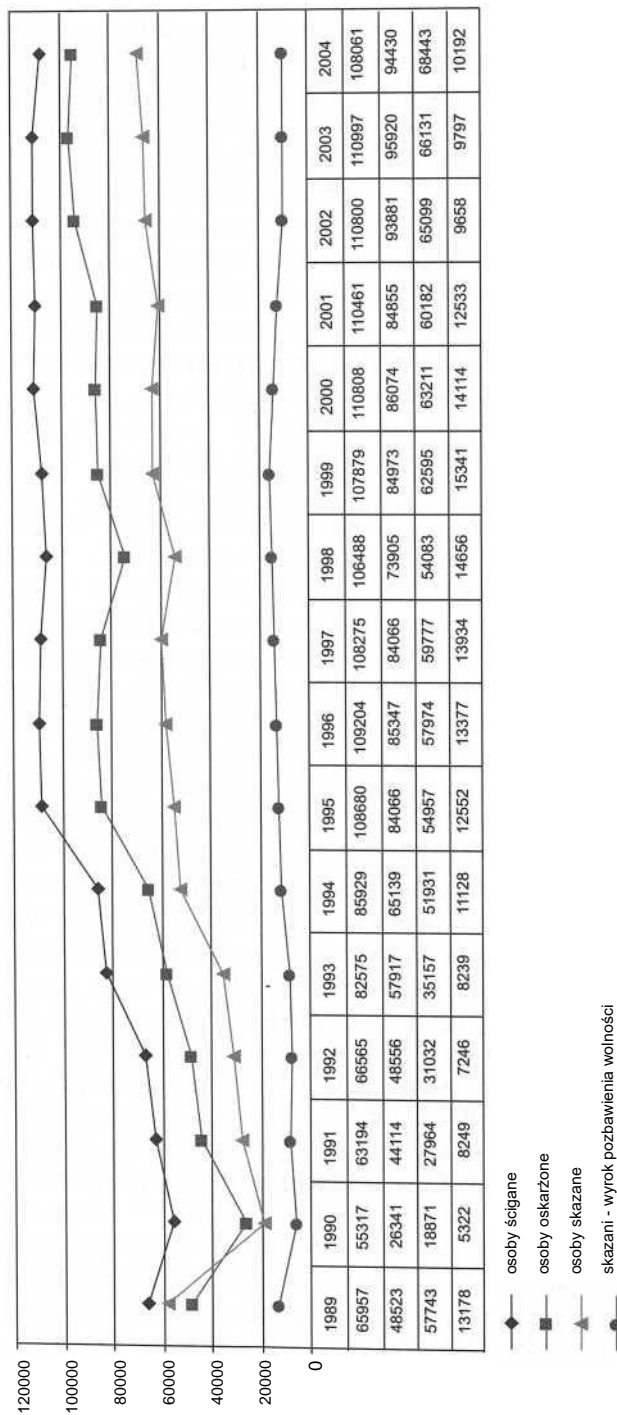
W Czechach na przykład można to było zaobserwować, gdy po liberalizacji polityki karnej w latach 90., na początku XXI w., a szczególnie po 11 września 2001 r., podejmowano wysiłki mające na celu zniesienie górnej granicy okresu przetrzymywania w areszcie w przypadkach „wyjątkowych” sprawców najpoważniejszych przestępstw (wcześniej wynoszącej cztery lata) i próby zakotwiczenia nowej instytucji świadka koronnego w systemie karnym (obecnie zatwierdzonej już przez Izbę Deputowanych w parlamencie). Ponadto poszerzono możliwości zatrzymywania i obserwacji podejrzanych, wysunięto wnioski o wprowadzenie ze względów bezpieczeństwa umieszczenia w zakładzie karnym na czas nieokreślony sprawców, którzy są niebezpieczni dla społeczeństwa nawet po odbyciu kary pozbawienia wolności bez zawieszenia itp. W przeciwieństwie do Europy Zachodniej takie interwencje w stopniowo wyłaniające się państwo prawa są bardziej niebezpieczne, ponieważ rujną zaufanie społeczeństwa do możliwości niedawno zdobytej demokracji przynajmniej w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości. Tworzą także lukę dla lobbingu politycznego i populizmu tak charakterystycznego dla epoki przed 1989 rokiem.

4. WPLYW USTALEŃ KRYMINOLOGII

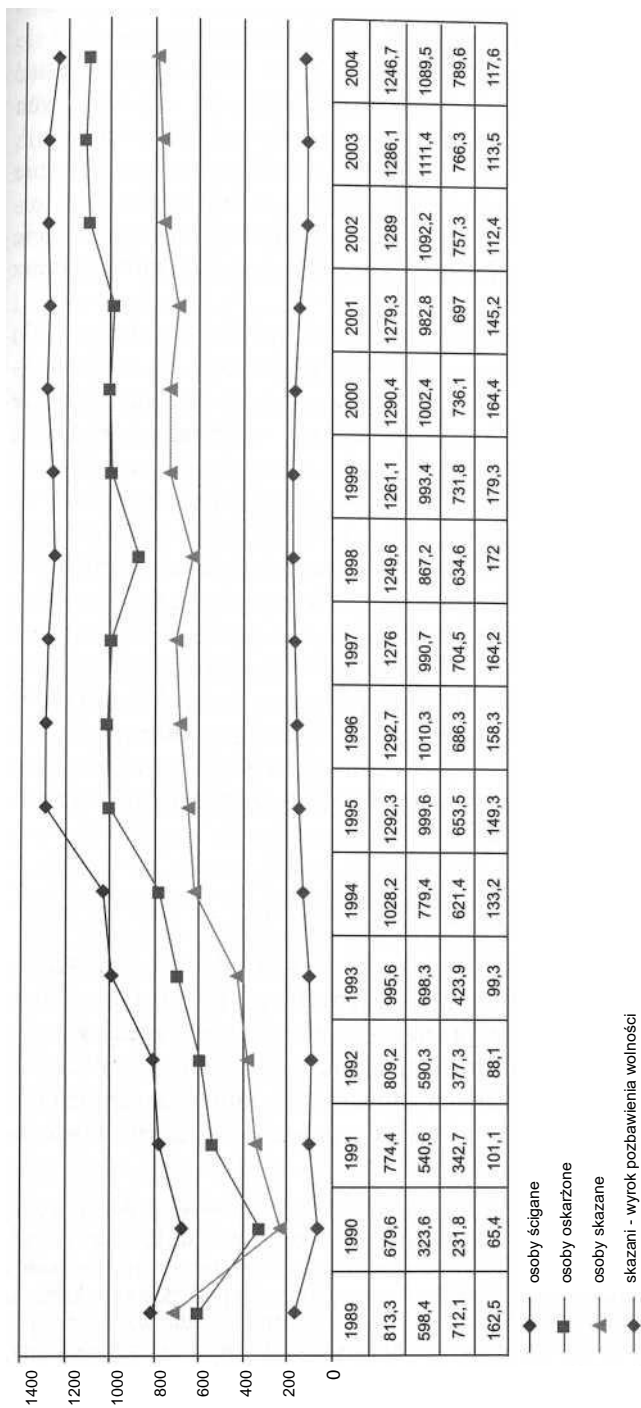
Analizując kształtowanie się założeń polityki karnej po 1989 r. w Czechach (zob. wykresy 4 i 5), można zauważyć, że po znaczącym spadku w 1990 r. liczby osób ściganych, oskarżonych i osądzonych, w tym osób odbywających kary pozbawienia wolności, wynikającym zapewne w jakimś stopniu z amnestii prezydenckiej w latach 1989 i 1990 oraz wyżej wspomnianych czynników, nastąpił relatywnie gwałtowny wzrost bezwzględnej liczby osób zaliczanych do wszystkich tych kategorii trwający do roku 1995. Po nim miała miejsce pewna stabilizacja, a następnie znaczący spadek w 1998 r., na który wpływ wywarła prawdopodobnie kolejna amnestia z tego właśnie roku (1998). Tak łatwo nie można wyjaśnić stabilizacji liczby osób ściganych i niewielkiego wzrostu liczby oskarżonych i skazanych w latach 1999-2004. Spodziewany spadek liczby osób ściganych związany ze zmianami legislacyjnymi, a głównie z dekryminalizacją dużej liczby przestępstw przeciwko mieniu w drodze zwiększenia górnej granicy szkody z 2 tys. do 5 tys. koron czeskich, stanowiącej podstawę do uznania, czy chodzi o przestępstwo, czy jedynie wykroczenie, jeszcze się nie ujawnił.

Przy interpretacji przekształceń polityki karnej należy również uwzględnić fakt, że na liczbę osób skazanych, ale także oskarżonych, wpływ mają alternatywne, choć jeszcze nie decydujące, sposoby rozwiązywania spraw (*diversion*) w postępowaniu karnym. Szczególnie od 1995 r. - z wyjątkiem roku 1998 - warunkowe zawieszenie postępowania karnego spowodowało znaczący wzrost liczby postępowań zakończonych w ten właśnie sposób. Liczba przypadków mediacji nie odgrywa większej roli (Válková, Hulmáková 2004, s. 105).

Ponadto w badanym okresie od 1989 r. do 2004 r. miał miejsce znaczący spadek liczby osób odbywających kary pozbawienia wolności charakterystyczny dla początku lat 90. Stopniowo liczba ta rosła, by w roku 1999 osiągnąć maksimum (wskaźnik na 100 tys. mieszkańców wyniósł 179,3). Od 2000 r. maleje liczba sprawców skazanych na karę pozbawienia wolności i dlatego można mówić o zbliżeniu do sytuacji z początku lat 90. (por. wykresy 4 i 5). Pod tym względem nastąpiła oczywista zmiana

Wykres 4. Kształtowanie się polityki karnej w Czechach w latach 1989-2004 (liczby bezwzględne)
 Źródło: Statystyczne roczniki przestępczości CFR SPO (1991, 1992), CR SPO (1993) i CR MJ (1994-2005).

Wykres 5. Kształtowanie się polityki karnej w Czechach na 100 000 mieszkańców w wieku 15 lat i starszych w latach 1989-2004

Źródło: Statystyczne roczniki przestępczości CFR SPO (1991, 1992), CR SPO (1993) i CR MJ (1994-2005).

Dane statystyczne na temat struktury wiekowej populacji wg stanu na dzień 1.07. odpowiedniego roku (w 1989 r. na dzień 31.12.1989), Roczniki statystyczne Republiki Czeskiej, Czeski Urząd Statystyczny, 1990-2005.

w kształtowaniu polityki karnej od orzekania kar pozbawienia wolności do częstszego wykorzystania sankcji alternatywnych (zob. *ibidem*, s. 104).

Zawsze bardzo trudno jest obiektywnie stwierdzić, w jakim zakresie ustalenia kryminologii wpływają na powyższe udowodnione statystycznie przeobrażenia polityki karnej lub się w niej przejawiają. Względnie zadowalającą uwagę poświęca się w Czechach edukacji z dziedziny kryminologii. Niestety, nie możemy powiedzieć tego samego o liczbie i zakresie krajowych badań kryminologicznych - na niektórych polach są one rzadkie (np. badania efektywności nowych instytucji prawa karnego)³. Fakt ten wpływa negatywnie na planowanie strategiczne i praktyczne wprowadzanie racjonalnej polityki karnej. Zagraniczne ustalenia kryminologiczne stanowiły swoiste uzupełnienie w przeszłości, ale i obecnie, co potwierdza choćby udane przyjęcie nowych alternatywnych procedur i sankcji w czeskim systemie prawa karnego zaraz po rozpadzie Czechosłowacji.

Już w pierwszym roku funkcjonowania niepodległej Republiki Czeskiej (1993) do systemu karnego wprowadzono, nowelą nr 292/1993, nową instytucję warunkowego zawieszenia postępowania karnego. Stanowiło to odzwierciedlenie pozytywnych doświadczeń z jej stosowania w wielu krajach zachodnioeuropejskich i ich systemach karnych. Dwa lata później (1995) wprowadzono kolejne odstępstwo od standardowego przebiegu postępowania karnego - mediację i nową alternatywną sankcję nakazu wykonania pracy społecznej. W kolejnych latach (1997-2001) niektóre tradycyjne instytucje prawa karnego, np. zwolnienie bezwarunkowe, wyrok w zawieszeniu, zwolnienie warunkowe z odbywania reszty kary, zostały wzbogacone o możliwość połączenia z dozorem kuratora sądowego (analogia do instytucji zwanych po angielsku *probation* i *parole*). We wszystkich tych przypadkach karniści i eksperci z dziedziny ustawodawstwa mieli do dyspozycji odpowiednie ustalenia kryminologiczne i informacje o polityce karnej pochodzące od zagranicznych kolegów, które umożliwiły im - w panującej wówczas atmosferze przychylności wobec tego rodzaju eksperymentów - włączyć te nowe instytucje do czeskiego prawa karnego (por. Ourednickova, Stern, Doubravova 2003).

5. LĘK PRZED PRZESTĘPCZOŚCIĄ

Brak możliwości prowadzenia badań kryminologicznych przed 1989 r. był szczególnie widoczny w zakresie problemów wiktymologicznych; te, które podejmowano, koncentrowały się na identyfikowaniu lęku przed przestępczością w społeczeństwie. Jedyne wyjątkiem stanowiło badanie opinii publicznej przeprowadzone w latach 70. w byłym Instytucie Badań Kryminologicznych, które oprócz innych zagadnień dotyczyło także lęku obywateli przed przestępczością związanego z ich doświadcze-

³ Do niedawna badania przeprowadzone przez Instytut Kryminologii i Prewencji Społecznej (IKSP) były ukierunkowane nie tyle na stwierdzenie skuteczności nowych sankcji, ile na poznanie zdania ekspertów i opinii publicznej co do ich możliwości oraz zakresu i warunków, w jakich są one stosowane w praktyce (por. np. badania warunkowego zawieszenia postępowania karnego - IKSP 1996 - albo badania dozoru nad osobami warunkowo zwolnionymi z odbywania kary pozbawienia wolności - IKSP 2004). Badania dotyczące krótkotrwałych kar pozbawienia wolności, które koncentrowały się na określeniu skuteczności tej sankcji z punktu widzenia późniejszego powrotu na drogę przestępstwa, stanowiły pewien wyjątek (Karabec i in. 2000).

niami wiktymologicznymi zdobytymi bezpośrednio lub z drugiej ręki (Kvasnička, Tomin, Vacek 1971, 1973). Wszelkie inne badania zostały przeprowadzone po 1989 r. (Kulišková 1999), zazwyczaj w bliskiej współpracy z bardziej doświadczonym partnerem zagranicznym.

Obecnie zagadnienia wiktymologiczne analizowane są głównie w ramach badań opinii publicznej, często w związku z ustaleniem poczucia bezpieczeństwa obywateli, lęku przed przestępczością i oceny ich zaufania do instytucji formalnej kontroli przestępczości (szczególnie do policji i sądów karnych; por. Buriánek 2001). Wyniki tych badań sugerują z jednej strony trwałą, poważną obawę obywateli o możliwość stania się ofiarą przestępstwa, a z drugiej strony - bezpośrednio związane z tą obawą znaczenie, jakie przywiązują oni w życiu do tego zjawiska kosztem innych wartości.

Zagraniczne badania wiktymologiczne przeprowadzone w ostatnim okresie sygnalizują przeciwny, znacznie mniejszy wpływ lęku przed przestępczością na jakość życia niż w naszym kraju (por. np. wyniki *Brytyjskich Badań Przystępczości/BCS* z roku 2000, w których zaledwie 6% respondentów stwierdziło, że lęk przed przestępczością znacząco wpływa na ich życie, a 55% wyraziło opinię, że praktycznie nie odgrywa on żadnej roli w ich życiu, natomiast 38% uznało, że przypisuje temu czynnikowi jedynie niewielką rolę; Kershaw, Budd, Kinshott i in. 2000, s. 51).

Ustalenia te powinny także służyć jako ostrzeżenie, a jednocześnie jako wyzwanie dla polityków czeskich, którzy w dziedzinie prawa karnego powinni przywiązywać większą uwagę do tych zagadnień przez promocję i prewencję - oczywiście bez populizmu, a opierając się na wynikach profesjonalnych analiz. W ten sposób przyczyniliby się do poprawy jakości życia obywateli Czech (społeczeństwo nie wie na przykład zupełnie nic o faktycznych zmianach w przestępczości w ostatnich pięciu latach, gdy nastąpiła stabilizacja bez dalszej eskalacji, jak można by powierzchownie i błędnie przyjąć na podstawie spektakularnych doniesień mediów o pojedynczych, wyjątkowych przypadkach).

Z drugiej strony nie można przeceniać wartości informacyjnej badań mających określić zakres i charakter lęku przed przestępczością, ponieważ także ich dotyczą problemy interpretacyjne i metodologiczne. Po pierwsze, trudno jest wytłumaczyć dysproporcję, już obecnie zaobserwowaną w poprzednich badaniach wiktymologicznych, dotyczącą relacji pomiędzy intensywnością lęku przed przestępczością a rzeczywistym zakresem wiktyimizacji, która albo nie istnieje, albo jej dowiedzenie sprawia ogromne trudności. Wpływ na odpowiedzi respondentów ma nie tylko zestaw czynników demograficznych, takich jak np. wiek, płeć, przynależność do określonej grupy etnicznej czy mniejszości, lecz także cechy społeczne i strukturalne, takie jak fakt zamieszkiwania w dzielnicach centralnych miast lub podmiejskich, w których występuje bardziej lub mniej „wrogie” otoczenie społeczne. Dużą rolę odgrywa również status społeczny i związany z nim dochód finansowy. Powstaje jednak sytuacja paradoksalna, w której bardziej zamożni obywatele inwestują więcej w zapewnienie sobie bezpieczeństwa i w ochronę swojego mienia niż osoby biedne, a mimo to nie udaje im się pozbyć lęku przed przestępczością. Przeciwnie, przyjęcie tych środków zapobiegawczych często skutkowało - jak pokazały badania - wyższą wrażliwością na potencjalny atak przestępcy, niż to znajduje retrospektywne odzwierciedlenie w wielu odpowiedziach wskazujących na duże zagrożenie przestępczością, mimo że respondenci upewnili się, że są wystarczająco przed nią chronieni (Zedner 2000).

Oczywiste jest, że wyniki badań dotyczących wielkości lęku przed przestępczością mogą jedynie wskazywać kierunek, który powinna przyjąć racjonalna polityka karna, jednak wiarygodność tych analiz nie pozwala, by jej wprowadzenie mogło się na nich w pełni opierać.

6. SPRAWIEDLIWOŚĆ NAPRAWCZA I JEJ ODZWIERCIEDLENIE W REFORMACH LEGISLACYJNYCH

Badania wiktymologiczne i ich wyniki ujawniły mity dotyczące rzekomej chęci zemsty ofiar przestępstw na sprawcach za poniesioną krzywdę. Przeciwnie - wykazały one, że większości ofiar zależy bardziej na uzyskaniu szybkiej, najlepiej nieformalnej, satysfakcji moralnej i materialnej. Dlatego w ostatnich 20 latach XX w. wysiłki podejmowane przez ekspertów z dziedziny polityki kryminalnej, praktyki i ośrodków akademickich coraz intensywniej koncentrują się na znalezieniu sposobów/paradygmatów alternatywnych do tradycyjnych reakcji karnych na przestępczość. Wysiłki te zostały uporządkowane, dając początek ruchowi znanemu obecnie pod nazwą sprawiedliwości naprawczej⁴, który przyniósł pozytywny skutek dla ofiar przestępstw zarówno na poziomie przyjmowania nowych środków legislacyjnych, jak i zapewnienia praktycznej pomocy przy rozwiązywaniu problemu i eliminowaniu konsekwencji jakiegoś konkretnego czynu przestępczego. Jednocześnie otworzyły one pole do dalszych badań skoncentrowanych na określeniu rzeczywistych korzyści i strat wynikających z procedur i programów naprawczych dla ofiar przestępstw, w tym ryzyka potencjalnego „skrzywdzenia” ofiar w ich toku (Baloun 2003, s. 443-147).

Eksperymenty i programy ukierunkowane naprawczo były także wprowadzane w Czechach od lat 90. (por. Válková, Šámal, Sotolř 2003, s. 23-38; Rozum 2003, s. 39-49), a ich kulminacja nastąpiła na poziomie legislacyjnym w roku 2000 dzięki przegłosowaniu ustawy nr 257 w sprawie służby probacyjnej i mediacyjnej. Dzięki stworzeniu tej nowej instytucji zawodowej, w ramach której działają eksperci z kręgów pracowników opieki społecznej, psychologów, prawników i innych dyscyplin nauk społecznych, zakończył się z powodzeniem prawie dziesięcioletni proces stopniowego zastępowania i rozszerzania tradycyjnych sankcji karnych nowymi alternatywnymi procedurami i środkami (por. Ourednickova, Stern, Doubravova 2003, s. 69-102). Jednym z wielu zadań kuratorów sądowych jest zapewnienie koniecznej współpracy i profesjonalnej pomocy przy wprowadzaniu nowych instytucji warunkowego zawieszenia postępowania karnego oraz mediacji przy wykonywaniu warunkowego zwolnienia z odbywania kary połączonego z dozorem, wyroków w zawieszeniu z dozorem i innych alternatywnych sankcji, przy czym prawie zawsze liczą oni na wysiłek sprawcy zmierzający do szybkiego i skutecznego zadośćuczynienia szkód ofierze przestępstwa⁵. Można to powtórzyć w odniesieniu do ich działań na

⁴ W literaturze specjalistycznej możemy napotkać inne terminy, np. „sprawiedliwość reintegracyjna” (*reintegrative justice*), „sprawiedliwość społeczna” (*community justice*), „sprawiedliwość pozytywna” (*positive justice*), „sprawiedliwość transformacyjna” (*transformative justice*) albo „sprawiedliwość relacyjna” (*relational justice*), które także obejmują identyczne koncepcje filozoficzne i analogiczne sposoby rozwiązywania konfliktów karnych jak te zawarte w pojęciu „sprawiedliwości naprawczej”.

⁵ Dokładne porównanie zob. Sotolř, Půry, Šámal 2000.

polu pracy z dziećmi i nieletnimi przestępcami, w przypadku których przyjęta niedawno ustawa w sprawie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich z 2003 r. oferuje zupełnie nowe sposoby rozwiązywania kwestii odpowiedzialności karnej nieletnich oraz podkreśla rozwiązania naprawcze i odpowiadający im system stopniowanych reakcji⁶.

7. PODSUMOWANIE

Mimo kilku wymienionych mniej lub bardziej ważnych reform Czechom nie udało się w przeciwieństwie do innych krajów postkomunistycznych (w tym Słowacji) do dziś przyjąć nowego prawa karnego. Dlatego w okresie od 1989 r. do chwili bieżącej prawo karne z 1961 r. było nowelizowane ponad 50 razy.

Obecnie projekt nowego prawa karnego jest omawiany w parlamencie, jednak wszystko wskazuje na to, że brak jest woli politycznej do jego przyjęcia. Niemniej jednak interesujące byłoby wspomnienie o kilku najważniejszych zmianach, które nowe prawo przyniosłoby z perspektywy karnej⁷.

W nowym kodeksie zarzucono dotychczasową materialno-formalną koncepcję czynu karalnego (stopień zagrożenia dla społeczeństwa) i zastąpiono ją nową koncepcją formalną. Oprócz tej istotnej interwencji konceptualnej kilka innych ważnych zmian zachodzi w obszarze odpowiedzialności karnej, np.: nowa kategoryzacja czynów karalnych, nowe koncepcje prawne błędu co do faktu i błędu co do prawa, wprowadzenie instytucji rażącego zaniedbania, nowa definicja sprawcy pośredniego, wyjątkowo niebezpiecznego recydywisty, doprecyzowanie definicji obejmujących okoliczności eliminujące niezgodność czynu z prawem (wyższej konieczności, koniecznej obrony własnej, dopuszczalnego ryzyka itp.).

Ponadto nowy kodeks podwyższa maksymalny dopuszczalny wymiar kary pozbawienia wolności z dotychczasowych 15 do 20 lat za najcięższe przestępstwa oraz kary wyjątkowej z dotychczasowych 15-25 lat do 20-30 lat, zakładając także utrzymanie kary dożywotniego pozbawienia wolności.

W obszarze ochrony (zabezpieczenia) należałoby wprowadzić nową kontrowersyjną instytucję umieszczenia w zakładzie ze względów bezpieczeństwa dla następujących niejednorodnych grup sprawców według rodzajów popełnionych przestępstw i zagrożenia:

- osoby, które z powodu niepoczytalności nie ponoszą odpowiedzialności karnej, a popełniły szczególnie ciężkie przestępstwo, ich swobodne przemieszczanie się jest niebezpieczne, a jednocześnie nie można założyć, że leczenie zapobiegawcze wystarczy do uniknięcia recydywy;
- sprawcy, którzy popełnili przestępstwo w okolicznościach wywołanych chorobą psychiczną, ich swobodne przemieszczanie się jest niebezpieczne, a z powodu charakteru ich choroby psychicznej nie można oczekiwać, by leczenie zapobiegawcze zapewniło wystarczającą ochronę;
- sprawcy nadużywający substancji uzależniających, którzy zostali skazani już dwukrotnie w tym kontekście na co najmniej jeden rok za szczególnie ciężkie prze-

⁶ Dokładne porównanie zob. Šámal, Válková, Sotolář, Hrušková 2004.

⁷ Szczegółowa analiza projektu nowego prawa karnego, zob. Šámal 2003; Škvain 2004.

Referat wygłoszony był w 2005 r. nie znamy losów wymienionego projektu nowego prawa karnego - przypis redakcji.

stępstwa, a jednocześnie ich podejście do leczenia zapobiegawczego nie pozwala oczekiwać, że społeczeństwu zostanie zapewniona wystarczająca ochrona.

Długość zatrzymania ze względów bezpieczeństwa nie ma limitu czasowego określonego w prawie - trwa on dopóty, dopóki wymaga tego ochrona społeczeństwa, jednak przynajmniej co dwa lata sąd musi ponownie rozpatrzyć powody jego przedłużenia. W tej instytucji zapewniony jest wyższy stopień bezpieczeństwa, a w jego ramach realizowane powinny być różnego rodzaju terapie, leczenia i inne programy. Sąd ma możliwość zamiany zatrzymania ze względów bezpieczeństwa na leczenie zapobiegawcze i odwrotnie. Sąd może to orzec obok kary lub zamiast kary.

Szczególne miejsce w nowym kodeksie ma nowa systemowa koncepcja, w której głównym punktem zainteresowania jest ochrona jednostki, jej życia, zdrowia, nietykalności cielesnej, wolności osobistej oraz pozostałych praw i wolności człowieka. Koncepcję tę odzwierciedla również kolejność trzynastu rozdziałów (części) prawa karnego, w którym pierwszy rozdział dotyczy czynów karalnych przeciwko życiu i zdrowiu, podczas gdy na przykład przestępstwa przeciwko mieniu są opisane szczegółowo w rozdziale piątym, a przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu - w rozdziale dziesiątym.

Na podstawie liczby istotnych zmian zawartych w nowym prawie nie ulega wątpliwości, że nie będzie ogólnego porozumienia politycznego dla jego poparcia. Fakt ten był widoczny już podczas pierwszego czytania w parlamencie, które zakończyło się przedłużeniem terminu debaty nad projektem kodeksu. W tym kontekście należy także powiedzieć, że kadencja obecnego parlamentu kończy się już wiosną 2006 r. Dlatego nawet większy nacisk ze strony ekspertów na przyjęcie nowego kodeksu nie daje gwarancji, że przy obecnej sytuacji politycznej w kraju uda się uchwalić nowe przepisy.

Sytuacja nie jest lepsza w przypadku obowiązującej Ustawy o postępowaniu karnym (u.p.k.) z 1961 r., która od 1989 r. była wielokrotnie nowelizowana. Nawet tzw. duża nowelizacja u.p.k. z 2001 r. nie zastąpiła tak potrzebnej kompleksowej reformy postępowania karnego. W tym przypadku można jednak powiedzieć, że - w przeciwieństwie do prawa karnego - pierwszy etap planowanej koncepcyjnej zmiany u.p.k. został zakończony. Jest to zmiana procesu karnego opartego w Czechach na kontynentalnej tradycji prawnej na koncepcję wzbogaconą o nowe cechy przeciwstawnego systemu w dążeniu do uzyskania zrównoważonej modyfikacji nadal opartej na sprawdzonych przez lata instytucjach kontynentalnego systemu dochodzeniowego, który ma długą tradycję w naszym kraju⁸.

LITERATURA

- Baloun V. (2003). „Kvantifikace statistických jevů (religiozita obyvatelstva krajů - VÚSC) a jejich dopad na kriminalitu” [Kwantyfikacja aspektów statystycznych (religijność populacji regionu)], w: A. Marešová i in., *Kriminalita v roce 2002* [Przestępczość w roku 2002]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Buriánek J. (2001). „Bezpečnostní rizika a jejich percepcie českou veřejností” [Zagrożenia bezpieczeństwa i ich postrzeganie przez społeczeństwo czeskie], *Sociological magazin*, t. XXXVII, nr 1.

⁸ Dokładne porównanie zob. Šámal, Sotolář 1996.

- Karabec Z. i in. (2000). *Krátkodobé tresty odnětí svobody* [Krótkotrwałe kary pozbawienia wolności]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Kershaw C., Budd T., Kinshott G., Mattinson L., Mayhew P., Myhill A. (2000). *The 2000 British Crime Survey. Home Office Statistical Bulletin 18/00*. London: Home Office.
- Krajewski K. (2003). „Drugs, markets and criminal justice in Poland”, *Crime, Law & Social Change*, nr 40.
- Kulíšková K. (red.) (1999). *K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v České republice. Sborník příspěvků z konference* [O problematyce ofiar czynów karalnych i wyniki badań nad ofiarami w Czechach. Zbiór wykładów konferencyjnych]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci i Bílý kruh bezpečí.
- Kvasnička V., Tomin M., Vacek L. (1971, 1973). *Veřejné mínění o kriminalitě L, II*. [Opinia publiczna o przestępczości]. Praha: VÚK.
- Marešová A. (1995). *Kriminalita v roce 1994* [Przestępczość w roku 1994]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Marešová A. (2002). *Kriminalita v roce 2001* [Przestępczość w roku 2001]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Musil J. (1998). „Úloha trestní politiky při reformě trestního práva” [Zadania polityki kamej w czasie reformy prawa karnego], *Trestní právo* [Prawo karne], nr 1.
- Novotný O. (2001). „Criminology, Criminal Law, Codification”, *Trestní právo* [Prawo karne], nr 7-8.
- Kuchta J. i in. (1993). *Criminology*, cz. I. Brno: Masarykova univerzita.
- Osmančík O., Karabec Z. (1998). „Kriminologie a nové dimenze zločinnosti” [Kriminologia a nowy wymiar przestępczości], w: J. Musil, M. Vanduchová, *Pocta Otovi Novotnému k 70. narozeninám* [Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin O. Novotnego]. Praha: Codex.
- Ourednickova L., Stem P, Doubravova D. (2003). „The Czech Republic”, w: A.M. van Kalmthout, J. Roberts, S. Vinding (red.), *Probation and Probation Services in the EU Accession Countries*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Rada Europy/CDPC (2000). „Zpráva o odezvách na vývoj v rozsahu a struktuře kriminality v Evropě v čase změn” [Sprawozdanie z opinii o zmianach zakresu i struktury przestępczości w Europie w dobie zmian], w: *Evropa v čase změn: Trestní politika a trestní právo* [Europa w dobie zmian: polityka kama a prawo karne]. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Rozum J. (2003). „Činnosti probační a mediační služby z pohledu restorativní justice” [Działania służby probacyjnej i mediacyjnej z perspektywy sprawiedliwości naprawczej], w: Z. Karabec (red.), *Restorativní justice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Šámal P. (2003). „Trestní zákoník, Zvláštní příloha” [Kodeks kamy. Wydanie specjalne], *Trestněprávní revue*, nr 5.
- Šámal P., Sotolář A. (1996). „Ke koncepci rekodifikace trestního řádu” [O koncepcji rekodyfikacji prawa karnego], *Právní rozhledy*, nr 5.
- Šámal P., Válková H., Sotolář A., Hrušková M. (2004). *Zákon o soudnictví ve věcech mládež* [Ustawa o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich. Komentarz]. Praha: C.H. Beck.

- Škvain P. (2004). „Nad probíhající kodifikací trestního práva hmotného” [O bieżącej kodyfikacji karnego prawa majątkowego], *Trestněprávní revue*, nr 10.
- Sotolář A., Púry F., Šámal P. (2000). *Alternativní řešení trestních věcí* [Alternatywne rozwiązywanie problemów karnych]. Praha: C.H. Beck.
- Válková H., Hulmáková J. (2004). *The Czech Republic's Path from Correction to Alternatives*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Valkova H., Šámal P., Sotolář A. (2003). „Restorativní justice a česká reforma trestního práva mládeže” [Sprawiedliwość naprawcza a czeska reforma prawa karnego dla nieletnich], w: Z. Karabec (red.), *Restorativníjustice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Zedner L. (2000). „The Pursuit of Security”, w: T. Hope, R. Spark (red.), *Crime, Risk and Insecurity*. London: Routledge.